

TRIŽODŽIŲ ANATOMIJOS DERINAMOJO PAŽYMINIO IR NEDERINAMOJO PAŽYMINIO LIETUVIŠKŲ TERMINŲ IR LOTYNIŠKŲ ATITIKMENŲ PRIKLAUSOMYBĖ

Nijolė Litevkienė
Šiaulių valstybinė kolegija
Lietuva

Anotacija

Anatomijos terminai, kaip ir apskritai terminai, turi būti trumpi ir informatyvūs. Mokslinis terminas turi būti tikslus, trumpas ir patogus, kad būtų galima jį vartoti sudedamąja naujo termino dalimi. Tačiau daugiausia medicinos terminijoje yra sudėtinių terminų. Sudėtiniai terminai (toliau – ST) produktyviausi. Visus lietuviškus ir lotyniškus trižodžius terminus galima skirstyti į keturias struktūros grupes: 1) sudėtiniai terminai, kurių abu pažymininiai dėmenys apibūdina pagrindinį dėmenį ir patys atskiro žodžių junginio nesudaro, 2) sudėtiniai terminai, kurių abu šalutiniai dėmenys sudaro atskirą valdomąjį žodžių junginį, einantį pagrindinio dėmens pažyminiu, 3) sudėtiniai terminai, kurių pažyminys, esantis prie pagrindinio dėmens, sudaro su juo atskirą žodžių junginį, o tolesnis pažyminys priklauso visam junginiui, 4) sudėtiniai terminai, kurių pažyminys, esantis prie pagrindinio dėmens, žymi pagrindinį žodį, o antrasis šalutinis dėmuo – pirmąjį šalutinį dėmenį.

Reikšminiai žodžiai: anatomijos terminai, sudėtiniai terminai, priklausomybė, trižodžiai terminai.

Įvadas

Daugiausiai nusipelnęs J. Basanavičius išleido pirmąjį medicinos žodyną, pavadintą *Medega mūsų tautiškai vaistininkystei* (Medžiaga mūsų tautiškai vaistininkystei), kuriame buvo aprašyti 277 medicinos terminai (Česnys, 2002, Zemlevičiūtė, 2002). Jis reikšmingas vien dėl to, kad tai buvo pirmasis medicinos terminų žodynas, bet svarbiausia, kad iki šios dienos jis yra geriausias, nors šiandien turime daug didesnių ir plačiau apimančių terminijos knygų. J. Basanavičiaus idėją geriausiai nusako jo žodžiai, parašyti knygos įvade: „Kas perskaitys mūsų čion sukrautą medžiagą, viliuos, kad persiliudys, kad lietuviai kuone visas ligas pažįsta ir turi savotišką, originališką jos terminologiją.“

Galima tvirtinti, kad profesorius P. Avižonis padarė žymiai daugiau, nei medikui priklauso. Jo darbai įrodo, kad jis gali būti žinomas ir kaip kalbininkas. Dar jaunystėje jis parašė pirmąją lietuvių kalbos gramatiką, o kiek vėliau kartu su žymiuoju kalbininku Jonu Jablonskiu ir pirmąją didelę lietuvių kalbos gramatiką lietuvių kalba. Jis buvo ir poliglotas, mokėjo svarbiausias Europos kalbas ir skelbė straipsnius vokiečių, prancūzų, rusų ir latvių žurnaluose jų kalbomis, buvo prancūzų ir vokiečių oftalmologų draugijos narys.

Profesorius S. Pavilonis – vienas iš lietuviškos medicinos terminijos kūrėjų ir puoselėtojų. Lietuviškus medicinos terminus kūrė virdamas iš kitų kalbų ir redaguodamas ne tik anatomijos, bet ir fiziologijos, terapijos bei kitų medicinos šakų vadovėlius. Daugiausia nuveikė normindamas anatomijos terminus. Sukurta iš esmės nauja raumenų, sąnarių, kraujagyslių ir nervų nomenklatūra. Per 25 metus su bendraautoriais parengė kapitalinį *Medicinos terminų žodyną* lotynų, lietuvių ir rusų kalbomis, kuris išėjo iš spaudos 1980 metais. Būdamas redakcinių kolegijų narys, konsultantas ir daugybės straipsnių autorius, profesorius taip pat labai prisidėjo prie įvairių lietuviškų enciklopedijų rengimo.

Lietuviškų ir lotyniškų trižodžių terminų *sutampančių* dėmenų priklausomybės¹ aspektai

Dažnesni atvejai, kai trižodžių terminų šalutiniai dėmenys sudaro atskirus derinamuosius ir valdomuosius junginius arba tie valdomojo pažyminio sudėtiniai terminai dar yra išplėsti derinamaisiais pažyminiais (Gaivenis, 1969a, p. 79). Gaivenio nuomone, šios rūšies terminai

¹ Priklausomybės santykiai yra žymimi rodyklėmis. Jos rodo kryptį nuo pagrindinio dėmens į šalutinį dėmenį, nors gali būti nukreiptos į priešingą pusę – nuo šalutinio dėmens pagrindinio dėmens link. Pagrindiniu dėmeniu tiek lietuviškuose, tiek lotyniškuose ST eina daiktavardžiai. Priklausomybei žymėti rodykles brėšime nuo šalutinio dėmens pagrindinio dėmens link.

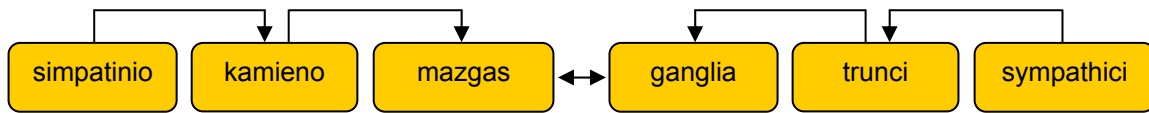
² Pasak Gaivenio, Keinio, sąvoka *konfigūracija* reiškia sintaksinį modelį (Gaivenis, Keinys, 1990, p. 107). Dėl „gramatinės konfigūracijos“ sąvokos plačiau žr.: T. N. Molochnaja „О понятии грамматической конфигурации“ (1962), O. D. Andersjanas „Идеи и методы современной структурной лингвистики“ (1966) (Gaivenis, 1969b, p. 46).

apskritai produktyvesni už tuos, kurių šalutiniai dėmenys atskirai pažymi tą patį pagrindinį dėmenį.

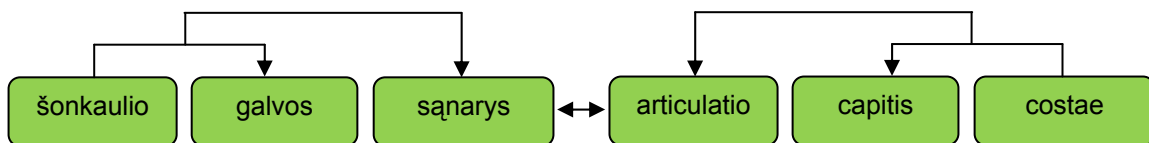
Daugiažodžiai terminai gali turėti po kelis derinamuosius ar po kelis nederinamuosius terminus (Brunevičiūtė, Gudaitytė, Šarkauskienė, 2001).

Schemomis trižodžių terminų dėmenų priklausomybę būtų galima pavaizduoti taip ir išskirti tokias struktūros grupes:

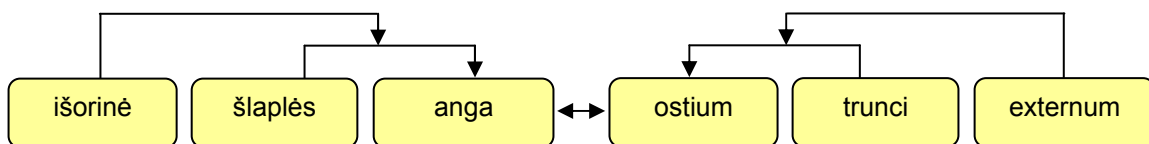
Pirmosios konfigūracijos² struktūros grupė:

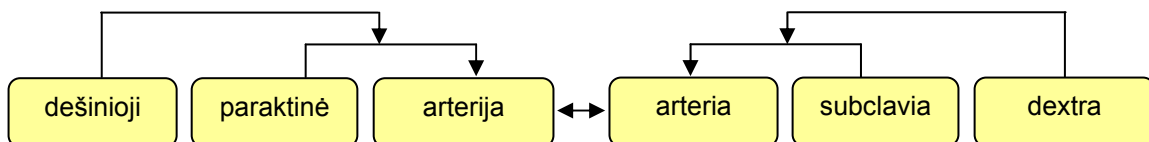
Antrosios konfigūracijos struktūros grupė:

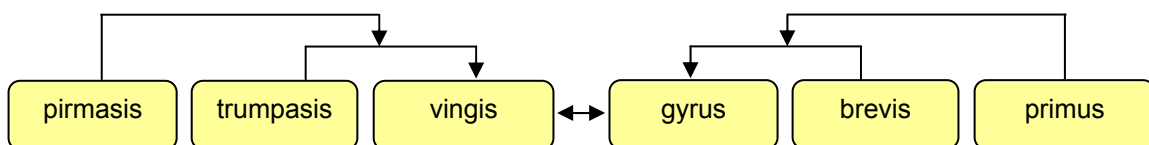
Trečiosios konfigūracijos struktūros grupė:

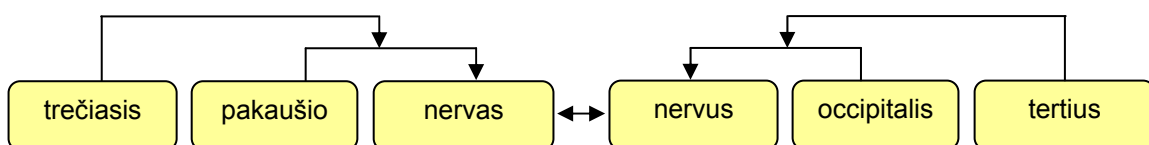
Ketvirtosios konfigūracijos struktūros grupė:

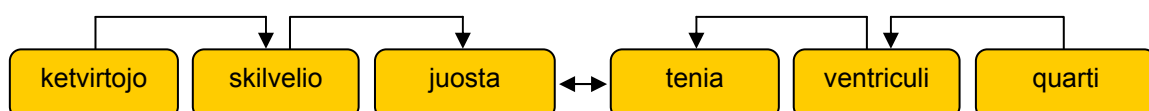
Penktosios konfigūracijos struktūros grupė:

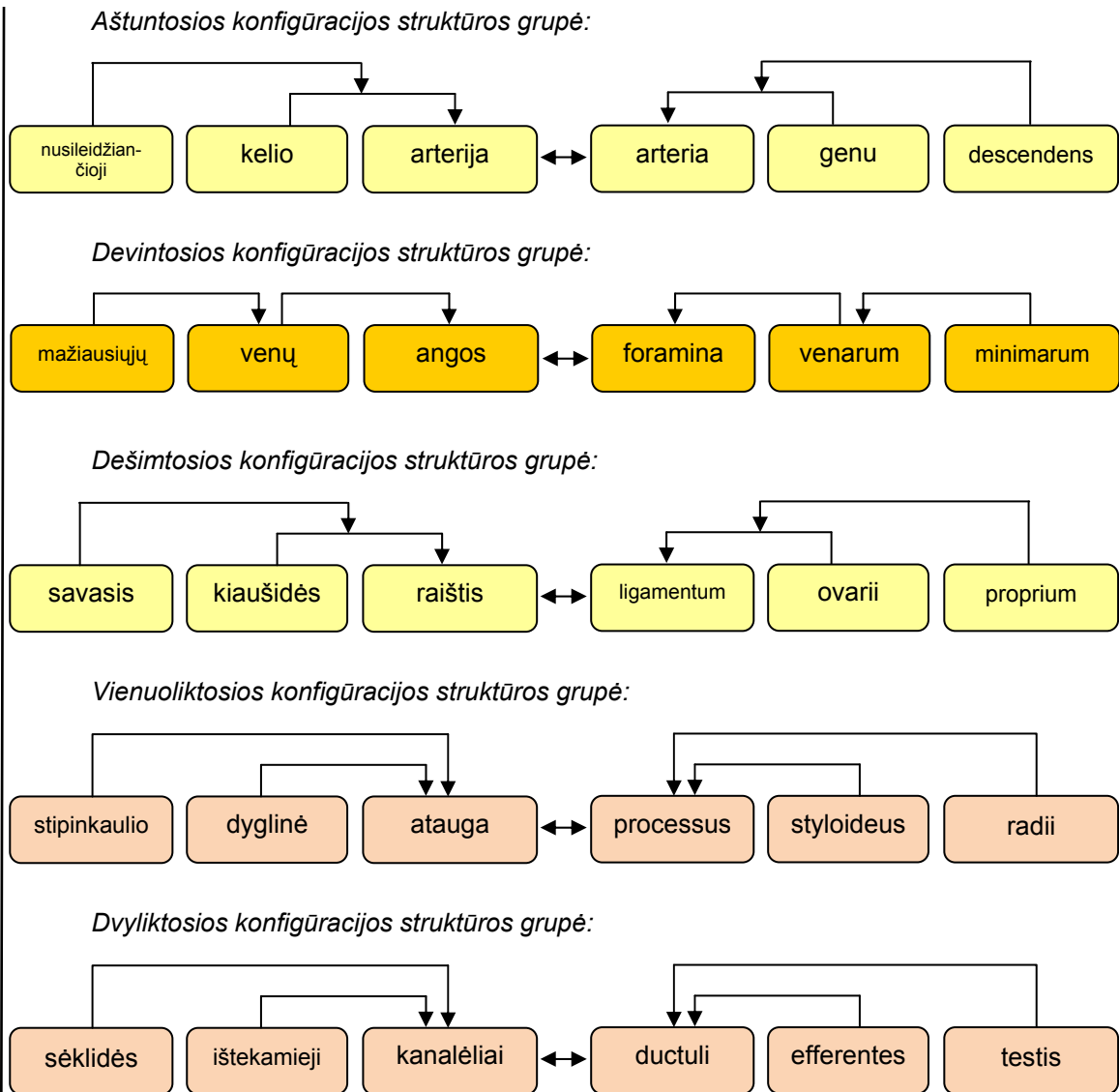

Šeštosios konfigūracijos struktūros grupė:

Septintosios konfigūracijos struktūros grupė:

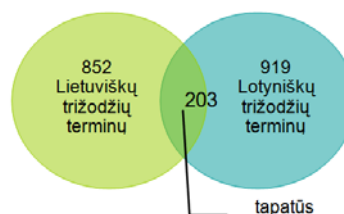
Pirmosios struktūros grupei priklauso pirmosios, septintosios ir devintosios konfigūracijų ST, kuriuose antrasis šalutinis dėmuo žymi pirmąjį šalutinį dėmenį, pirmasis šalutinis dėmuo žymi pagrindinį dėmenį. Šiai grupei priklauso penktadalis šios imties ST.

Antrosios struktūros grupei priklauso antrosios konfigūracijos ST, kai prie pažymimojo žodžio prijungiama dviejų pažyminių grupė. Antroji struktūros grupė populiari tiek lietuviškoje, tiek lotyniškoje anatomijos terminijoje: jai priklauso 30 % trižodžių terminų.

Trečiosios struktūros grupei priklauso trečiosios, ketvirtosios, penktosios, šeštosios, aštuntosios, dešimtosios konfigūracijų ST, kai prie pažymimojo žodžio ir pažyminio prijungiamas kitas pažyminys.

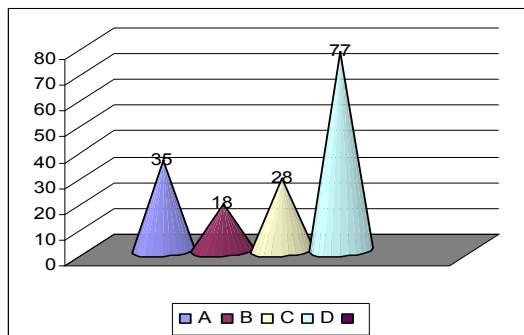
Ketvirtosios struktūros grupei priklauso vienuoliktosios ir dvyliktosios konfigūracijų ST. Juos sudaro pažymimasis žodis ir jam priklausantys du savarankiški pažyminiai. Šios grupės ST rasta tik šešios poros. Šios konfigūracijos nėra dažnos lietuviškoje ir lotyniškoje anatomijos terminijoje.

Tokie galimi trižodžių terminų gramatinių konfigūracijų sutapties atvejai. Anksčiau aptartų gramatinių konfigūracijų atvejus galima pavaizduoti schema:

1 pav. Lietuviškų ir lotyniškų trižodžių terminų sutaptis

Iš visų tirtų trižodžių lietuviškų ir lotyniškų terminų tapačios konfigūracijos sudaro 23,83 % lietuviškų terminų ir 22,09 % lotyniškų terminų. Pagal konfigūracijas trižodžiai tapatūs ST atrodo taip (žr. 2 pav.). ST konfigūracijos, kurių pirmasis šalutinis dėmuo yra morfologiškai glaudžiai susijęs su pažymimuoju žodžiu ir eina prieš nederinamąjį pažyminį, sudaro nedidelę dalį visų trižodžių terminų, kurie šiame darbe neaptariami, nes iš tiek pavyzdžių negalima buvo sudaryti patikimos statistinės imties. Tačiau negalima teigti, kad tokių konfigūracijų pasitaiko retai kitų medicinos sričių terminijoje. Turi būti atlikti platesni tyrimai.

2 pav. Lietuviškų ir lotyniškų trižodžių terminų būdingiausios tapačios konfigūracijos

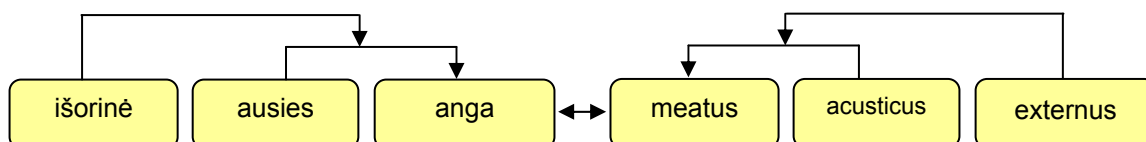
- A – $A_{Gin} + S_G + S_N \equiv S_N + S_G + A_G$ konfigūracijos terminų poros;
- B – $S_{G2} + S_{G1} + S_N \equiv S_N + S_{G1} + S_{G2}$ konfigūracijos terminų poros;
- C – $A_{Nin} + S_G + S_N \equiv S_N + S_G + A_N$ konfigūracijos terminų poros;
- D – $A_{Nin1} + A_{Nn2} + S_N \equiv S_N + A_{N2} + A_{N1}$ konfigūracijos terminų poros.

Nors kitų konfigūracijų lietuviškų ir lotyniškų ST sutapties atvejų anatomijos terminijoje pasitaiko retai, jie negali būti ignoruojami. Be to, neaišku, ar šių gramatinių konfigūracijų tiek mažai ir kitų medicinos sričių terminijoje. Siekiant platesnių apibendrinimų, būtų prasminga atlikti įvairiapusiškesnius tyrimus.

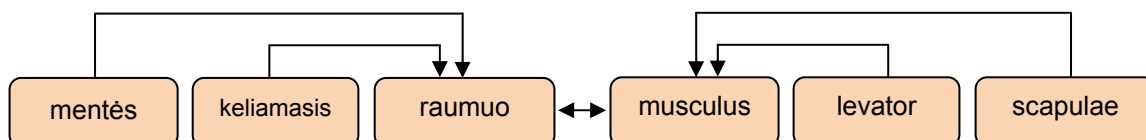
Lietuviškų ir lotyniškų trižodžių terminų nesutampančių dėmenų priklausomybės aspektai

Trižodžių terminų (*lietuviški trižodžiai* ↔ *lotyniški trižodžiai*) dėmenų priklausomybę galima pažymėti schemomis ir išskirti tokias struktūros grupes. Pastebėta, kad tokių ST yra keturių struktūros grupių.

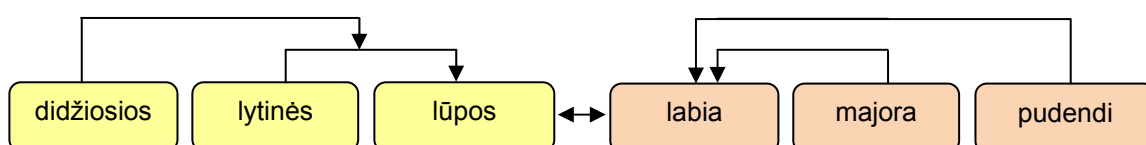
Pirmajai struktūros grupei priklauso pirmojo, antrojo, trečiojo, ketvirtojo, penktojo tipo ST:

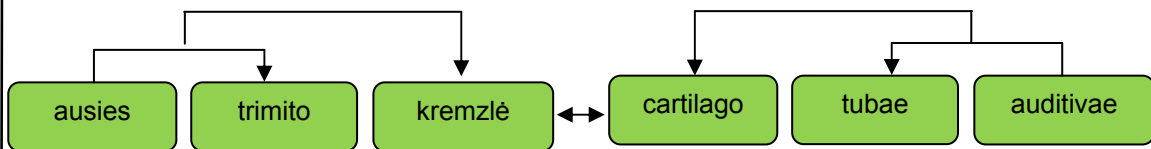
Antrajai struktūros grupei priklauso šeštojo, septintojo tipo ST:

Trečiajai struktūros grupei priklauso aštuntojo tipo ST:

Ketvirtajai struktūros grupei priklauso devintojo tipo ST:

ASPECTS OF DEPENDENCY OF THREE-COMPONENT TERMS OF ATTRIBUTE IN CONCORD AND TERMS OF ATTRIBUTE NOT IN CONCORD AND THEIR LATIN EQUIVALENTS

Anatomical terms, like terms in general, must be short and informative. Scientific-technical term must be accurate, short and easy to use so that it can be used as a constituent of the new term. However, the majority of medical terms are composite terms. Composite terms are most productive. All Lithuanian and Latin three-component terms can be divided into four structural groups: 1) Composite terms, both attributive components of which describe the basic component and by themselves they do not form a separate collocation, 2) Composite terms, both secondary components of which form a separate controlled collocation, which acts as an attribute of the basic component, 3) Composite terms, the attribute of which, situated near the basic component, together with it forms a separate collocation, while the further attribute belongs to the whole collocation, 4) Composite terms, the attribute of which, situated near the basic component, denotes the basic word, while the second secondary component denotes the first secondary component.

Key words: anatomical terms, compound terms, dependency, three-component terms.

Šaltiniai

1. Astrauskas V. et al. (1980). *Medicinos terminų žodynas*. Vilnius: Mokslas.
2. Pavilionis S. et al. (1984). *Žmogaus anatomija*. Vilnius: Mokslas.
3. Vestonas T. (1997). *Anatomijos atlasas*. Vilnius: Gamta.

Literatūra

1. Brunevičiūtė R., Gudaitytė D., Šarkauskienė L. (2001). *Lingua Latina in Terminologia Medica*. 221–222.
2. Česnys G. (2002). *Lietuviškojo anatomijos vardyno istorijos metmenys*. Terminologija, 9, 55–65.
3. Dickson C. (2011). *Early Modern Anatomy*. Prieiga per internetą: <http://www.folger.edu/html/folger_institute/experience/mechanical_dickson.htm>.
4. Gaivenis K. (1969a). *Sudėtiniai terminai dabartinėje lietuvių kalboje* (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas).
5. Gaivenis K. (1969b). *Retos darybos terminai*. Kalba, 41, 15–16.
6. Gaivenis K., Keinys S. (1990). *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
7. Litevkienė N. (2011). *Anatomical Terms in J. Basanavičius' Manuscript Anatomijos ir Medicinos Vardyno Medžiaga*. Santalka, 19 (2), 150–157.
8. Pakalka K. (1989). *Dėl K. Širvydo žodyno „Dictionarium trium linguarum“ lenkiškosios- lotyniškosios dalies šaltinio*. Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija, 4 (109), 217–221.
9. Pavilionis S. (1993). *Lietuviškosios anatomijos terminologijos evoliucijos apybraiža*. Acta musei historiae medicinae et pharmaciae Lituaniae, 1, 100–105.
10. Zemlevičiūtė P. (2002). *Daktaras Jonas Basanavičius ir jo Medega musu tautiskai vaistinykystai*. Terminologija, 9, 103–121.

Įteikta: 2014 m. rugsėjo 7 d.

Priimta publikuoti: 2015 m. gegužės 25 d.